

DE VERSCHEURDE STATEN VAN AMERIKA

Inhoud

Proloog	7
1 Een wonderkind met een gespleten persoonlijkheid	21
2 De ongewensten	31
3 Slavernij	45
4 De Amerikaanse ziel	53
5 Secessie	65
6 Charleston	73
7 De legers gaan op pad	85
8 Koninklijke bemoeienis	109
9 Een catastrofaal begin	119
10 1862	135
11 Half werk	151
12 De tweede kans	171
13 De nestor van Europa	181
14 Antietam	191
15 Lincoln slaat toe	215
16 Belgen in opstand	237
17 'I will kill them all!'	245
18 Historische beslissingen	253
19 Met Grant aan de Mississippi	263
20 Onenigheid over de slaven	277
21 De afgang van de nestor	283
22 De standbeelden van Gettysburg	289
23 Linke soep in België	297
24 Vers kanonnenvlees uit Europa	305

25	Het westelijk front	325
26	Verkiezingen	333
27	Het einde van reuzen	345
28	Reconstructie	355
29	De brandversnellers	369
30	Het beloofde land	403
Epiloog		421
Dankwoord		431
Noten		433
Bibliografie		453
Register		467

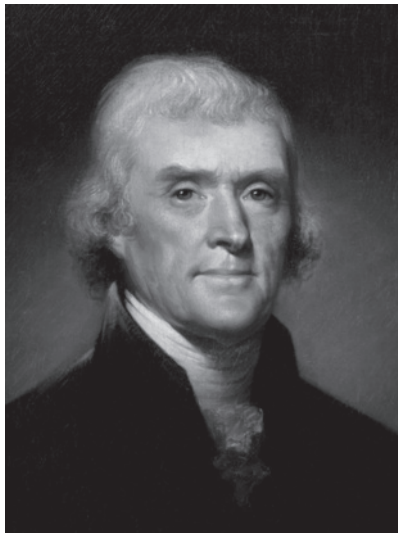
Proloog

Het verleden is niet dood; het is niet eens voorbij.

– William Faulkner (1951)

De cirkel bestaat uit twintig mensen. Mijn dochter en ik zijn de enige niet-Amerikanen van het gezelschap. Het decor is de Dome Room, de hoogstgelegen kamer in Monticello, Virginia. Een pareltje. Op dit achttiende-eeuwse landgoed woonde Thomas Jefferson. Deze wetenschapper, jurist, schrijver, filosoof, uitvinder en revolutionair schreef in 1776 mee de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring, grondvestte de godsdienstvrijheid in Amerika en was – van 1801 tot 1809 – de derde president van de nieuwe natie. Een subliem icoon van de Verenigde Staten van Amerika. Moderne liften hebben ze in het hedendaagse Monticello gelukkig achterwege gelaten. Met als spijtig neveneffect dat mijn vrouw, die twee dagen geleden in Washington een voetbreuk opliep, niet mee naar boven kan. Door de acht ovale ramen en het oculus in de top van het koepeldak valt ruim licht binnen. Onze groep heeft zopas genoten van een rondleiding. We zijn onder de indruk van het landhuis en nog meer van Thomas Jefferson. In een nabijgelegen kamer sluit de gids af met een ‘Zijn er nog vragen?’ Ja, die zijn er, zo vind ik tenminste. Bijvoorbeeld: hoe te verklaren dat deze verfijnde, hoogst intelligente Verlichtingsdenker het kon billijken om 607 zwarte slaven in dienst te hebben? Aan de voet van Monticello hebben we zonet de *slave cabins* bezocht, vijftien vierkante meter per stuk. Een vloer van aangestampde aarde. Vergane miserie. Een pertinente kwestie, al word ik meteen geplaagd door spijt omdat

ik haar te berde heb gebracht. Mijn achttien medetoeristen zijn met stomheid geslagen. Om me heen bespeur ik samengeperste lippen, ogen die naar schoentippen kijken, blikken die aarzelen tussen vijandigheid en ontstentenis. Een ongemakkelijke stilte treedt in. De gids doorbreekt ze met vaag gemompel over 'delicate truths'. Het soort waar men blijkbaar beter niet in peutert. Zeker niet als betweterige Europeaan die van Amerikaanse pijn toch geen snars begrijpt. Dat zegt ze niet. Maar het verwijt hangt in de kamer. Misschien terecht. Dat netelige moment in Monticello was een eyeopener. Sindsdien kijk ik met andere ogen naar de nieuwsberichten uit de VS. Minder met Europese vooringenomenheid, en in elk geval met minder naïviteit. Weten wij veel over de Amerikaanse ziel. In elk geval wist ik vanaf dat moment dat de slavernijkwestie nog steeds sporen nalaat. Dat het samenleven moeilijk is in een land dat dit trauma ondergaan heeft. Dat het lastig is om een onverwerkt verleden te torsen, een verleden dat maar niet wil rusten en hardnekkig blijft rondgieren in elke hoek, in elk ingrediënt van de Amerikaanse samenleving.

Thomas Jefferson (1743-1826), Amerikaans president van 1801 tot 1809.
(*Olieverf op doek, Rembrandt Peale, 1801, The White House, Washington, D.C.*)

Zelden is een beeld zo sterk geweest en tegelijk zo bedreigend dat het ons begripsvermogen bijna te boven ging. De bestorming van het Capitool in Washington op 6 januari 2021 staat nog steeds op het netvlies gebrand, als gebeurde het gisteren. Ik zie het als wake-upcall. Tegelijk ook als een metafoor van de reus op lemen voeten die de westerse democratie lijkt te zijn geworden. De vleesgeworden afkeer van wat Churchill betitelde als ‘de slechtste van alle regeermodellen, behalve dan alle andere die al zijn uitgetoetst’. Is er een nieuwe Amerikaanse Burgeroorlog in het verschiet, met de democratie als inzet? Deze pessimistische gedachte leek voorheen haast te absurd om te overwegen. Maar vandaag wordt ze door velen gedeeld. En ze is met Amerikaanse vrijmoedigheid ook uitgesproken door een man met kennis van zaken. Greg Treverton, éminence grise van de Amerikaanse staatsveiligheid, democraat en voormalig voorzitter van de National Intelligence Council, deed menigeen van zijn of haar stoel vallen toen hij zei: ‘Het is niet de vraag óf er een burgeroorlog komt in de VS, maar of deze zal worden uitgevochten met rechtszaken, door middel van afscheuringen of met de wapens.’ ‘With AK-15’s’, zoals Treverton het plastisch uitdrukte.¹ Wanneer een man van dit statuut aankondigt dat de belangrijkste democratie van de planeet recht op de muur gaat knallen, is er reden tot huiveren. Ook in West-Europa. Dit toekomstperspectief verdient ons aller aandacht. Temeer omdat er sinds het aan de macht komen van president Trump in 2017 nog veel meer reden is tot bezorgdheid. Daarover later meer.

Het naderende onheil werd ook aangeroerd in het televisie-interview dat ik mocht hebben met president Barack Obama, op 1 februari 2021. Ik vroeg de president toelichting over een uitspraak in zijn autobiografie *The Promised Land*. Daarin liet hij zich ontvallen dat hij ‘nog niet klaar is om de Amerikaanse droom op te geven’.

‘Eigenlijk zegt u tegelijk dat die dreiging heel dichtbij is?’ vroeg ik hem.

Dit is wat Obama mij antwoordde: ‘Onze fundamentele noties van recht en democratie worden aangevallen. Er is de aanval in het

Capitool geweest, we kampen met wijdverbreide protesten tegen politiegeweld op ongewapende zwarte mannen, we hebben onhandig gereageerd op de pandemie, de politiek is diep verdeeld, er is Trump en de rechtse beweging. Dat alles doet sommigen beweren dat het Amerikaanse geloof in vooruitgang, in de culturele smeltkroes en in ons grote democratische verhaal niets meer dan een mythe is.'

Obama verwijst naar de Founding Fathers van de Verenigde Staten. Bij de start van dat onvergelijkbare, grootse maatschappelijk project hielden de stichters, onder wie James Madison en Alexander Hamilton, er al rekening mee dat hun nieuwe maatschappijmodel even snel ten onder kon gaan als het tot stand was gebracht. Maar als de Amerikaanse democratie zou stukgaan, zo dachten ze, zou dat gebeuren door toedoen van een factie. De grootste bedreiging voor de republiek was in hun ogen niet een buitenlandse vijand, maar een groep van eigen bodem die smachtte naar totale macht. Als de leiders van een dergelijke factie de kans zouden krijgen, zouden ze 'in strijd met de rechten van andere burgers of de belangen van de gemeenschap' de macht consolideren en hun eigen belangen verheffen boven het algemeen belang.² Ze waren vooruitziend, de Founding Fathers. In hun dagen zagen Madison en Hamilton een dergelijke eventuele teloorgang voortspruiten uit klassentegenstellingen, met name tussen de massa en grootgrondbezitters. Deze laatsten zouden kunnen proberen de politieke macht bij zichzelf te concentreren om zo hun rijkdom te beschermen en de herverdeling ervan te voorkomen. Tegenwoordig gaat het om godsdienst en meer nog om ras en cultuur.³ Het zijn conflictgebieden geworden met diepgewortelde tegenstellingen. Ze zijn zo mogelijk nog bedreigender, net omdat ze zo'n lange historiek hebben en teruggaan tot de burgeroorlog van 1865. Het was met schroom in de stem dat Obama antwoordde op mijn vraag of we afstevenen op het einde.

'Ik ben niet bereid die droom op te bergen', was zijn repliek. 'Jazeker, zoals gewoonlijk is Amerika tekortgeschoten tegenover zijn eigen idealen. Maar het idee van Amerika als wellicht de enige superpower in de geschiedenis die echt multiraciaal, multigodsdienstig en multi-etnisch

is, gebaseerd op het beginsel dat iedereen aan boord is en een stem heeft in de beslissingen en op de grondgedachte dat het mogelijk is om als één volk samen te leven op basis van een gemeenschappelijk ideaal, niet gebaseerd op afkomst of een enge vorm van nationalisme, maar op een veel bredere set van universele waarden, dát idee is nog steeds krachtig. Het inspireert mij nog steeds. Maar het is niet iets wat we als vanzelfsprekend mogen beschouwen, en we moeten goed blijven nagaan waarom we soms tekortschieten. Eerlijk gezegd doen we dat niet grondig genoeg, zeker als het over rassenproblemen gaat. We zijn niet eerlijk over de lange weg die er nog afgelegd moet worden.’

‘U heeft uw boek de titel *The Promised Land* gegeven. Het lijkt dat de VS er ver van verwijderd zijn?’

Obama had er zichtbaar moeite mee om hier zijn onzekerheid uit beeld te houden.

‘Wij zijn er nog altijd niet achter gekomen hoe we met onze verschillen kunnen omgaan’, zei hij me. ‘De vraag die mij bezighoudt is: kunnen wij een liberale, verdraagzame en pluralistische samenleving handhaven of vallen we terug in de oude patronen uit het verleden die zoveel schade hebben aangericht?’

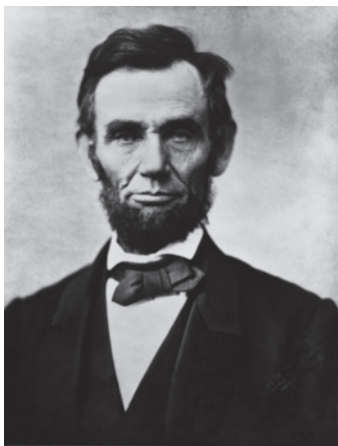
Ons gesprek speelde zich af in 2021. Vandaag is de vraag beantwoord. Neen, Amerika in zijn algemeenheid slaagt er niet meer in om een pluralistische samenleving te waarborgen; zelfs de rechtsstaat lijkt er nu op losse schroeven te staan. De zwarte president Obama – de vier-enveertigste – was in zekere zin de morele erfgenaam van zijn blanke voorganger Abraham Lincoln, zelf nog maar de zestiende president. Bij Obama’s laatste woorden moest ik onvermijdelijk denken aan die grootheid. Ik zie me weer de trappen van het Lincoln Memorial beklimmen in de zwoele hitte van Washington. Boven torent Lincoln boven alles en iedereen uit, in vastberaden rust. Een indrukwekkend monument zoals ik het op weinige plaatsen in de wereld gezien heb. Als we met opengevallen monden en opgeheven kinnen de president hebben aangestaard, zoek ik de South Chamber van het gedenkteken op. Daar staan de legendarische zinnen gebeiteld die hij sprak in zijn

‘Gettysburg Address’. Driemaal ben ik hier geweest, driemaal heb ik ze van a tot z gelezen – geen kunst, want de tekst is beknopt – en telkens hebben ze me ontroerd en geïmponeerd. De Battle of Gettysburg, gestreden in juli 1863, is een begrip in de States. Het was de beslissende slag van de Amerikaanse Burgeroorlog, maar zo monsterlijk en weerzinwekkend dat de schok nog vele generaties zou doen beven. Vier maanden later was de herbegravenis van de duizenden doden nog volop gaande toen president Lincoln, ontzet maar vastberaden, het woord nam tijdens de herdenkingsplechtigheid. Geen voorleesoefening van een toespraak was het. De president maakte een statement dat sindsdien menige Amerikaan op school leert kennen als de ‘Gettysburg Address’. De president sprak welgeteld twee minuten. Meer woorden had hij niet nodig om iets te verkondigen wat de wereldgeschiedenis zou ingaan. Iedereen die het gedenkteken bezoekt, zal het gezien hebben. Meer dan een handjevol zinnen is het niet. Lincoln sprak ze uit op 19 november 1863. Zijn woorden zijn even fundamenteel als actueel:

87 jaar geleden brachten onze vaders op dit continent een nieuwe natie voort, ontstaan in vrijheid en toegewijd aan het beginsel dat alle mensen zijn geschapen als gelijken.

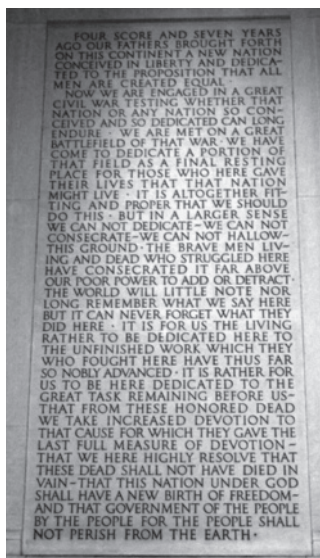
Vandaag zijn we verwickeld in een grote burgeroorlog, die zal bepalen of deze natie, en elke andere natie die is ontstaan en hetzelfde doel heeft als de onze, lang stand kan houden. [...]

Voor ons, de levenden, komt het er nu op aan om ons te wijden aan de voltooiing van het werk dat zij die hier vochten zo nobel hebben bespoedigd. Aan ons is het om ons uit alle macht toe te leggen op de grote taak die ons nu rest – om van deze geëerde doden te leren met welke krachtige toewijding men dient te strijden voor het doel waarvoor zij het laatste, grootste offer hebben gebracht – om vastbesloten te zijn dat deze doden niet vergeefs zullen zijn gestorven – om in deze natie, onder God, een nieuwe vrijheid te zien geboren worden [a new birth of freedom] – en om zeker te stellen dat de regering van het volk, door het volk, voor het volk, nimmer zal vergaan.

Abraham Lincoln (1809-1865), Amerikaans president van 1861 tot 1865.

(Foto door Alexander Gardner, 8 november 1863, Library of Congress, Washington, D.C.)

Het Gettysburg Address in het Lincoln Memorial in Washington, D.C.

Voordat het publiek het beseftte, was de president uitgesproken. Lincolns 273 woorden waren inspirerend voor zijn tijdgenoten en dat zijn ze nog steeds. Elk woord telt, is weloverwogen, betekenisvol en nog steeds actueel. Het ging om het voortbestaan van een nieuwe, democratische samenleving: een republiek van gelijke en vrije mensen. De gelijkheid en de vrijheid waar hij aan refereert, zijn basisgedachten van de Verlichting. Ze vertolken de grondbeginselen van onze beschaving. Het was niet vanzelfsprekend voor Lincoln om te reppen over 'een nieuwe vrijheid'. Die kon alleen slaan op alle mensen, niet alleen een bepaald soort mensen. Hij zou het moeten bekopen. Kort na zijn toespraak sneerde *The Chicago Times*: 'Het was om deze grondwet te handhaven, en de Unie die daardoor werd gecreëerd, dat onze officieren en soldaten hun leven gaven in Gettysburg. Hoe durfde hij het

dan aan om, staande op hun graf, de zaak waarvoor ze stierven net als de stichters van onze regering te belasteren? Het waren mannen die te veel zelfrespect bezaten om zomaar te stellen dat negers hun gelijken waren, of aanspraak konden maken op gelijke voorrechten.’ Het is aan zijn soldaten, maar zeker ook aan de president zelf te danken dat die gedachte overwonnen werd. Lincolns Gettysburg Address heeft de Verenigde Staten een nieuw aanzicht gegeven, omdat hij de bedoelingen en de echte geest van de stichters van het land hedendaags wist te interpreteren. En dat verheft Lincoln tot de grootste president die de VS gekend hebben. In Gettysburg maakte de president glashelder dat de burgeroorlog om meer draaide dan alleen de strijd tussen Noord en Zuid. De strijd ging over de toekomst van de Verenigde Staten als democratische republiek, Amerika als idee, als ideaal, als utopie.⁴ Dat was toen de kern van de zaak. En is het nog altijd.

‘Against all odds’ is Lincolns visie grotendeels gerealiseerd, zij het met vallen en opstaan en met frustrerende tekortkomingen. De Civil War heeft een lange schaduw. Nog steeds werken de gevolgen ervan door, zowel in negatieve als in positieve zin. Dat de natie in 2009 haar eerste zwarte president kreeg, is een rechtsreeks gevolg van de burgerrechtenbeweging uit de jaren 1960, die op haar beurt ondenkbaar zou zijn geweest zonder de Burgeroorlog en Lincolns succes in 1865.⁵ Veel van de kwesties waarover de Burgeroorlog werd uitgevochten, vinden nog steeds weerklank: ras en burgerschap; regionale rivaliteiten; de bevoegdheden van federale versus staats- en lokale overheden; het wantrouwen tegen een sterke centrale regering. Zelfs het veertiende amendement bij de grondwet, dat als positief resultaat van de Burgeroorlog in 1866 het Amerikaanse burgerschap verleende aan iedereen die in de Verenigde Staten geboren was, is vandaag de dag controversieel vanwege de bezorgdheid over illegale immigratie. En de slavernij, afgeschaft dankzij de Burgeroorlog, heeft een donkere erfgenaam gevonden in de vorm van rassendiscriminatie en vooroordelen, die anderhalve eeuw later nog niet helemaal verdwenen zijn. Ex contrario kan men zelfs stellen dat de hele wereldgeschiede-

nis minder naar democratie geneigd zou hebben. Als het Zuiden in de jaren 1860 had gezegevierd, was de opkomst van de Verenigde Staten als 's werelds grootste industriële en landbouwproducent aan het eind van de negentiende eeuw en als 's werelds machtigste natie in de twintigste eeuw misschien nooit tot stand gekomen. Dat het toch gebeurde, is zeker een van de belangrijkste erfenissen van de Burgeroorlog – niet alleen voor Amerika, maar ook voor de rest van de wereld. Toen Lincoln in zijn Gettysburg Address gewaagde van 'a new birth of freedom', had hij het over een vrijheid die Amerika en ook de rest van de planeet nog niet kende. Voor hem ging het om een strijd voor een samenlevingsvorm op basis van gelijkwaardigheid en een regering waarvan het belangrijkste doel is de mensen te verheffen, hen te bevrijden van kunstmatige beperkingen, onnodige gewichten van hun schouders te tillen en 'iedereen een onbelemmerde start en een eerlijke kans in de race van het leven te geven'.⁶ Dat ideaal is natuurlijk nog steeds niet bereikt. Nooit zijn de VS de perfecte samenleving geweest die de stichters in gedachten hadden. Het tegendeel is waar. Maar nog steeds is de machtige reus een baken van de democratie en een voortdurend in aanbouw zijnd project om met verschillende culturen, rassen, meningen en levensbeschouwingen onder één dak te kunnen leven. Nooit is dit project in de westerse democratieën actueler geweest dan vandaag. De vraag is hoelang het nog standhoudt. Wat als het opnieuw wordt aangevalen van binnenuit? Wat als het mislukt en de democratische reus ten onder gaat? De Amerikanen hebben in de negentiende eeuw een jarenlange en afschuwelijke burgeroorlog gevoerd over deze principes. Ze staan er weer dichtbij. De signalen zijn te talrijk en te onrustwekkend om onderschat te kunnen worden. Net als in 1860 zijn er diepe geografische scheidslijnen tussen de stedelijke kustgebieden en de zogenaamde Bible Belt. De kloof is des te dieper omdat het – net als toen – niet om meningsverschillen aangaande de dagjespolitiek gaat, maar zeer fundamentele vraagstukken betreft. Diepteonderzoek van kiezers legt brede kloven bloot in de Amerikaanse samenleving. Ze reiken veel verder dan beleidsdebatten in Washington. Het gaat om